

Spiritual și material în viața preistorică și în concepțiile arheologiei preistorice

Nicolae Ursulescu

Sarcina de bază a arheologiei, ca știință istorică, este să încerce, pe baza vestigiilor descoperite, o reconstituire cât mai exactă a vieții și evenimentelor majore prin care a trecut o comunitate sau o cultură arheologică. Evident, în această sarcină extrem de dificilă arheologul trebuie să propună un anumit model de reconstituire, pe care și l-a însușit din timpul studiilor sau prin lecturi, la care se pot adăuga și unele observații personale, acumulate prin practică profesională. Aceste modele, rezultate din teoriile elaborate în arheologie, au un suport filosofic, încercând, deci, explicarea vremurilor îndepărtate prin soluții moderne.

Important este să aflăm dacă ceea ce ne imaginăm noi, acum, că a însemnat viața de odinioară corespunde sau nu realității acelor timpuri. Cu cât vremurile sunt mai îndepărtate, aparținând perioadelor pre-literate, cu atât reconstituirile noastre capătă un aspect tot mai ipotetic, tocmai pentru că poartă, în mare măsură, amprenta gândirii contemporane și doar arareori se încearcă o transpunere în mentalul omului din perioada descrisă. Trebuie să recunoaștem, în mod obiectiv, că între gândirea actuală și cea a omului preistoric au intervenit schimbări profunde, ceea ce deformează *volens-nolens* imaginea de ansamblu pe care o propunem despre societatea preistorică.

Gândirea actuală este dominată de un spirit raționalist, extrem de analitic, care încearcă să clasifice informațiile cât mai riguros, să le plaseze în cadrul unor sisteme și subsisteme (vezi *New Archaeology*), stabilind interacțiunile dintre acestea. O asemenea ordine în gândire satisface pe deplin spiritul omului modern, dar, după părerea noastră, se îndepărtează mult de modalitatea în care omul primitiv vedea lucrurile.

În primul rând, există tendința cvasi-unanim întâlnită de a clasifica descoperirile arheologice, conform unui clișeu mental larg răspândit, după apartenența lor la material și la spiritual, apoi, în cadrul acestora, după criteriul materiei prime, al funcționalității ș.a. Aparent, în felul acesta, obținem o tratare sistematică, riguroasă a tuturor aspectelor „vieții materiale și spirituale” - expresie devenită axiomatică, pe care și noi înșine am întrebuițat-o adesea. Trebuie să subliniem că acest mod de concepere a vieții preistorice nu e doar apanajul uneia sau alteia dintre teorii, ci doar unele îl accentuează mai mult decât altele. Îl întâlnim în pozitivism, în evoluționism, în marxism, în curentele neo-marxiste, neo-pozitiviste, neo-evoluționiste, inclusiv în arheologia procesualistă sau post-procesualistă. O excepție lăudabilă o fac doar unii istorici ai religiei (precum

Mircea Eliade¹) sau mari filosofi psihanaliști (de felul lui Gaston Bachelard² sau René Guénon³), care s-au străduit să pătrundă în spiritul și modul de gândire al omului preistoric. În asemenea opere nu se întâlnesc clasificări rigide, ci doar o permanentă încercare de înțelegere a sensului comportamentului și acțiunilor oamenilor din preistorie.

Împărtășim întru totul ideea că omul preistoric nu făcea disocieri tranșante între acțiunile pe care astăzi le clasificăm drept materiale și spirituale. Gândirea omului primitiv era dominată de ideea omniprezenței divinităților în orice fapt cotidian și de aceea, pentru el, nu exista o separare între acțiunea materială și cea spirituală. Orice fapt pe care actualmente îl atribuim sferei vieții materiale conținea și elemente ale gândirii magico-religioase și, invers, toate faptele din domeniul „spiritualului” se înfăptuiau pentru succesul în „viața materială”. În fond, pentru omul primitiv exista o singură problemă majoră: aceea a supraviețuirii, iar pentru aceasta, în toate acțiunile, trebuia să existe sprijinul și protecția divinităților, care participau, deci, direct, sau din umbră, la bunul mers al tuturor activităților. Acest mod de gândire s-a păstrat până târziu, la începuturile perioadei clasice a civilizației grecești, găsindu-se exprimat, sub o formă sau alta, la aproape toți filosofii și scriitorii timpului. Cea mai clară și mai succintă formulare ni se pare a fi, în acest sens, cea a lui Tales din Milet: „**Totul este plin de zei**”⁴. Să ne amintim că, în lumea greco-romană, apele, pădurile aveau zeitățile lor, erau sacre, la fel ca și alte elemente ale naturii.

Evident, este dificil și deformant din punct de vedere istoric să substitui modulul antic de gândire concepțiile contemporane despre lume și viață. Acest lucru se vede foarte clar în diversele lucrări de arheologie, unde capitolele de bază urmăresc, disociat, aceste „aspecte ale vieții materiale și spirituale”, inexistente, în această formă, în realitatea vieții preistorice. Tratănd descoperirile preistorice în această manieră, de multe ori apare dilema încadrării unor obiecte sau complexe la capitolul „viață materială” sau la cel de „viață spirituală”. De multe ori, „dilema” se rezolvă prin repetarea datelor despre una și aceeași descoperire la ambele capitole, dar cu interpretări diferite: o dată - prin accentuarea funcționalității practice; altă dată - prin sublinierea semnificațiilor spirituale. Această tratare „analitică”, din păcate deseori întâlnită, duce la fragmentarea unei vieți, în realitate, unitare.

¹ M. Eliade, **Istoria credințelor și ideilor religioase**, I-III, București, 1988; idem, **Aspecte ale mitului**, București, București, 1978; idem, **Tratat de istorie a religiilor**, București, 1992; idem, **Sacru și profanul**, București, 1992; idem, **Eseuri**, București, 1991; idem, **Morfologia religiilor**, București, 1993; idem, **Ocultism, vrăjitorie și mode culturale**, București, 1997; idem, **Încercarea labirintului**, Cluj-Napoca, 1990; idem, **Imagini și simboluri**, București, 1994; idem, **Făurari și alchimисти**, București, 1996

² G. Bachelard, **Psihanaliza focului**, București, 1989.

³ R. Guénon, **Simboluri ale științei sacre**, București, 1997.

⁴ M. Eliade, **Aspecte ale mitului**, p. 143 (într-un capitol sugestiv intitulat: „*Raționalistii și mitul*”).

Exemplele sunt extrem de numeroase, dar credem că este necesar să amintim câteva dintre ele, tocmai pentru a constitui subiect de reflecție. Începem cu așezările, care aparent țin de ceea ce numim viața materială, dar alegerea locului așezării, delimitarea sacră a spațiului incumbă acte din domeniul spiritualului, iar cât timp va fi locuită, așezarea va fi, pentru locuitorii ei, un *axis mundi*⁵.

Același lucru se întâmplă cu locuințele, cu vetrele, cuptoarele, aici fiind evidentă practicarea unor rituri de fundare și a unor ritualuri familiale. În timpul funcționării ei, orice casă îndeplinește, pe lângă funcțiile sale gospodărești, și funcția de loc pentru desfășurarea unor ceremonii sacre, cu caracter casnic. În fond, chiar și casa unui șaman (sau vrăjitor) are, de regulă, aspectul unei **locuințe obișnuite**, care conține, însă, unele **lucruri neobișnuite**. Rolul locuinței, ca loc de desfășurare a unor ceremonii casnice, se menține și în antichitatea clasică, iar asemenea practici rituale sunt prezente și în casele creștine (îngrijirea icoanelor, rugăciunea la masă, sfințirile periodice etc.).

Apoi, toate meșteșugurile aveau, pe lângă utilitatea practică, și o încărcătură magico-religioasă, mai mult sau mai puțin evidentă. Aceleași obiecte preistorice, uneori de cel mai pur aspect utilitar, pot, în anumite contexte, să devină, în mod explicit, componente ale unor complexe de cult, ale unor ritualuri cu încărcătură magică, deci să treacă din sfera numită actualmente „materială” în cea „spirituală”. Se întâlnesc și situații inverse, când obiecte care au fost create pentru un scop ritual, găsite în afara unui context clar, pot fi interpretate ca piese de uz cotidian, fără să mai aibă, în aparență, o semnificație sacră. E suficient să amintim rolul sacru al fusaiolilor și greutăților, legate de practicarea torsului și țesutului meșteșuguri ce simbolizau derularea vieții, a destinului.

Făurirea vaselor, cu forme și decoruri ce simbolizau diferite divinități sau idei religioase, se înscrie pe aceeași linie a dublului aspect: utilitar și spiritual. Societatea preistorică nu făcea „artă pentru artă”. Ceea ce apreciem astăzi ca fiind artă preistorică, era, de fapt, o formă concretă a vieții cotidiene.

Putem aminti apoi rolul dublu al topoarelor de piatră, ca și a numeroaselor produse ale metalurgiei bronzului sau fierului, care puteau servi, la fel de bine, ca arme sau unelte, dar și ca piese votive.

Desigur, acest caracter dublu al activităților oamenilor din preistorie se vedește cel mai clar tocmai în ocupațiile economice principale (agricultura, creșterea animalelor, vânătoarea), unde participarea permanentă a divinităților era absolut necesară, tocmai pentru a asigura perpetuarea mijloacelor de subzistență. Deși astăzi cunoaștem doar aspecte limitate ale amplelor ceremonii ce însoțeau diferitele cicluri agricole, totuși exemplele etnologice, pe care le găsim adeseori, nu peste mări și țări, ci chiar la poporul român, ne arată clar că acest ciclu anual al regenerării era marcat periodic, în momentele majore (arat, semănat, recoltat, depozitat), prin ritualuri, scene de cult, ce urmăreau obținerea bunăvoinței

⁵ Idem, **Sacru și profanul**, București, 1992, p. 7; idem, **Tratat de istorie a religiilor**, București, 1992, p. 337-353; idem, **Imagini și simboluri**, București, 1994, p. 46-49.

divinității protectoare. Pentru ocupația vânătorii stau mărturie celebrele sanctuare rupestre pictate, precum și numeroasele statuete de animale sălbatice.

Dacă astfel erau concepute lucrurile în preistorie - și contextele arheologice întăresc convingerea că aceasta era realitatea - atunci se pune problema de ce arheologia preistorică a adoptat, în cele mai multe cazuri, tratarea analitică, disociată. Credem că răspunsul la această problemă se poate găsi în însăși evoluția modului de viață al omenirii de-a lungul timpului, constând într-o permanentă adâncire a specializării ocupațiilor. Dacă în preistorie cvasi-întreaga comunitate era implicată în acțiunile legate direct de procurarea și producerea mijloacelor de subzistență, fiind vorba, deci, de o societate puternic uniformizată (inclusiv în privința concepțiilor despre lume și viață), treptat, grupuri tot mai mari de oameni au ieșit din această sferă, fiind antrenate în alte activități (fără legătură directă cu producerea de hrană), a căror necesitate a fost acceptată de restul comunității. Specializările s-au accentuat în permanență, aceasta fiind calea pentru dezvoltarea diversificată a omenirii. Așa se explică de ce o parte din oameni nu au mai practicat ritualurile legate de principalele ocupații producătoare de hrană, născându-se, în schimb, alte ritualuri, consacrate noilor ocupații (de ex., cele războinice sau cele metalurgice). Acest fapt se atestă cel mai bine în cazul populației urbane, pentru care ritualurile agrare, legate de ciclul regenerării, nu mai au semnificația și importanța pe care aceste ceremonii de cult le mai păstrează în mediul rural.

Deci, credem că, din adâncirea specializărilor, a rezultat această amprentă a gândirii contemporane, care simte nevoia de disocieri, de analiză aprofundată a unor fenomene, care, odinioară, se desfășurau într-o unitate firească. Se pune, deci, problema dacă *arheologia preistorică* poate continua să prezinte *viața preistorică* în manieră disociativă sau trebuie să încerce o integrare în spiritul vremurilor trecute, printr-o nouă manieră de abordare. Credem că doar cea de a doua soluție este cea care ne poate apropia de adevărata cerință a unei reconstituiri istorice prin interpretarea reală a dovezilor arheologice.

Alternativa la actuala prezentare disociată a „materialului” și „spiritualului” ar fi prezentarea, într-un ansamblu unitar, a activităților, ocupațiilor omului preistoric, atât în ceea ce privește suportul lor material, cât și sub aspectul ritual, simbolic, chiar dacă uneori ultimul aspect este foarte dificil sau aproape imposibil de sesizat. Oricum, componenta spirituală trebuie să fie intrinsec asociată laturii vizibile, materiale, a acestor ocupații.

Pe de altă parte, încercarea de a adânci unilateral analiza numai în direcția credințelor magico-religioase și a simbolisticii acestora, prezintă riscul de a le rupe din contextul lor general. Ritualurile și simbolurile analizate separat își pierd din valoarea reală, dacă nu se pot sesiza multiplele lor legături cu ceea ce numim azi, disociativ, viață materială și spirituală.

În concluzie, considerăm că, pentru a scrie o adevărată istorie a preistoriei, aspectele spirituale și cele materiale nu trebuie tratate ca elemente distincte, pentru că această modalitate nu reflectă realitatea acelor timpuri.

Am dorit să readuc aici, în atenția specialiștilor, o problemă dificilă a cercetării preistoriei (și nu numai), fără a avea pretenția nici că spun lucruri absolut noi, nici că propun rezolvări definitive. Dar, credem că problema merită un plus de meditație și o examinare mai atentă.

Les aspects *spirituel* et *matériel* dans la vie préhistorique et dans les conceptions de l'archéologie préhistorique

Résumé

On mis en évidence la manière différente dont les aspects de la vie matérielle et spirituelle des communautés préhistoriques, déployés unitairement à ces temps-là, sont approchés aujourd'hui par l'archéologie préhistorique à l'esprit analytique moderne, qui fait une dissociation entre eux. On montre que chaque activité préhistorique avait, en effet, une charge matérielle et spirituelle à la fois.

Le fait que l'archéologie préhistorique a adopté l'approche analytique, dissociée s'explique par l'évolution du mode de vie de l'humanité à travers du temps, c'est-à-dire dans le permanent approfondissement de la spécialisation des occupations. Tandis qu'en Préhistoire la quasi-totalité de la communauté était impliquée dans des actions directement liées à l'acquisition et à la production des moyens d'existence, s'agissant donc d'une société fortement uniformisée, peu à peu, des groupes de plus en plus grands de personnes se sont entraînées dans d'autres activités (sans liaison directe avec la production de nourriture). C'est que de l'approfondissement des spécialisations a résulté cette empreinte de la pensée contemporaine, qui a besoin de dissociations, bien que quelques-uns d'entre eux se déployaient autrefois dans une unité naturelle.

On pose, donc, le problème si l'*archéologie préhistorique* peut continuer à présenter la *vie préhistorique* dans une manière dissociée ou doit essayer une intégration dans l'esprit des temps reculés, par une nouvelle modalité d'approche. Nous croyons que seulement la deuxième solution est celle qui peut s'approcher de la vraie exigence d'une reconstitution historique par l'interprétation réelle des preuves archéologiques.

L'alternative à la présentation dissociée du spirituel et du matériel serait de suivre, dans un ensemble unitaire, les activités, les occupations de l'homme préhistorique tant en ce qui concerne leurs support matériel, aussi bien que sous l'aspect rituel, symbolique, même si parfois la dernière chose est très difficile ou presque impossible à saisir. De toute manière, la composante spirituelle doit être intrinsèquement associée à l'aspect visible, matériel, de ces occupations.

On considère qu'afin d'écrire une vraie histoire de la Préhistoire les aspects spirituel et matériel ne doivent pas être distinctivement traités, parce que cette manière ne reflète pas la réalité de ces temps-là.